

KUBAD-ABAD KAZISI'NDA ELEGEÇEN ÇİNİ BULUNTULAR ÜZERİNDE UYGULANAN RESTORASYON-KONSERVASYON İŞLEMLERİ

Uzm.Y.Selçuk ŞENER

Ülkemiz, tarih öncesi çağlardan başlayarak, çeşitli uygarlıklara sahne olmuştur. Bu uygarlıkların kalıntıları olan kültür varlıklarının toprak altında kalan kısmı için, yerli ve yabancı uzmanlarca çeşitli kazılar yapılmaktadır. Kültür ve sanat tarihi açısından değeri tartışılmaz, sayısız buluntunun günışığına çıkarıldığı bu kazılarda; buluntular kadar, ele geçen malzemenin korunması da giderek önem kazanmaktadır. Fakat, özellikle Batı başta olmak üzere, konu üzerinde uğraşan ülkeler ele alındığında, yurdumuzda yapılan çalışmaların yetersiz kaldığı görülmektedir. Başlangıç aşamasındaki bu çalışmaların geliştirilmesi, bir taraftan koruma işini üstlenebilecek yeterli sayıda elemanın yetiştirilmesi ve bu alanda çalışmalarının sağlanması; diğer taraftan yapılan uygulama ve çalışmaların tanıtılması ile gerçekleşecektir.

Bu amaca hizmet etmesi düşünülerek hazırlanmış yazımızda, Prof.Dr.Rüçhan Anık başkanlığında gerçekleştirilen "Kubad-Abad Selçuklu Saray Sitesi" kazılarında ele geçen çiniler üzerinde yapılan restorasyon-konservasyon işlemleri tanıtılmaya çalışılacaktır.

Beyşehir Gölü kıyısında yeralan Kubad-Abad Saray Sitesi, kaynaklara göre, Alaaddin Keykubad döneminde, 1226-1237 yılları arasında yaptırılmıştır¹. Saray sitesinde ilk araştırmalar M.Z.Oral tarafından gerçekleştirilmiştir². Sarayların keşfi ve yapılan sondajlar niteliğindeki bu çalışmalardan sonra, bilimsel nitelikli ilk kazılar, 1965-66 yıllarında, Prof.Dr.K.Otto-Dorn ve Mehmet Önder tarafından yapılmıştır. Selçuklu döneminin zengin figür dekorlu çinilerinin sanat âlemine sunulduğu bu çalışmalardan sonra³; 1967 yılında, bu defa Mehmet Önder'in başkanlığında, sondaj çalışmalarının yapıldığı görülmektedir.⁴

Uzun bir aradan sonra, 1980 yılında Prof.Dr. Rüçhan Anık tarafından yeniden başlanan kazılar-

da 1985 yılına kadar site ile bağlantılı bir adacık olan Kız Kalesi'nde çalışılmış; Bu tarihten itibaren karadaki önemli bir yapı olan Küçük Saray'ın çevresi açılmaya başlanmıştır.⁵

Kubad-Abad kazılarında ele geçen ve Selçuklu sivil mimarisinde çini kullanımı hakkında önemli bir kaynak teşkil eden çiniler, günümüzde -Kazıları devam eden örnekleri dışında- Konya Karatay Müzesi'nde sergilenmektedir. Çiniler, çeşitli form ve teknik özellikleri yanında zengin bir figür programı göstermektedirler. Bunlar içerisinde önemli bir grup, sekiz köşeli yıldız formu çinileridir. Genelde 23 cm. çapında olmakla birlikte, 24 cm'lik örnekleri de görülen bu çinilerde *Sıralı Tekniği* uygulanmıştır. Çok az örnekte *Lüster Tekniği* uygulamaları da görülmektedir. Sır altına firuze, yeşil, mor ve mavi renkli boyama ile insan ve hayvan figürlerinden oluşan zengin bir repertuar takip edilmektedir. Bunlar içerisinde bağdaş kurarak oturan, ayakta, elinde balık veya nar tutan insan figürleri yanında; çift başlı kartallar, tavuslar, kuşlar, balıklar, kaplan, ayı, at, eşek, keçi, köpek gibi çok çeşitli durumda dört ayaklı hayvanlar; bir ağacın iki tarafında arma şeklinde duran kuşlar, siren sfenks, grifon gibi efsanevi yaratıklar çok canlı ve hareketli biçimleriyle stilize edilerek tasvir edilmişlerdir.

1. Bkz. G.Öney, *Türk Çini Sanatı*, İstanbul, 1976, s.42.
2. Bkz. M.Z.Oral, "Kubad Abad Bulundu", *Anıt*, I, Konya, 1949, Sayı: 10; "Kubad Abad Nasıl Bulundu", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1953, s.501-517.
3. Bkz.K.Otto-Dorn-Mehmet Önder, "Kubad-Abad Kazıları 1965 Yılı Ön Raporu", *Türk Arkeoloji Dergisi*, S.XIV-1-2-Ankara, 1967, s.237-248.
4. Bkz. Mehmet Önder, "Kubadabad Çinilerinde Sultan Alaeddin Keykubad'in iki portresi", *Sanat Tarihi Yılı*, III, İstanbul, 1969-70, s. 121-124, (s.122).
5. Prof.Dr.Rüçhan Anık, "Türk Kültürüne Yönelik Arkeolojik Araştırmalar ve Kubad Abad Kız Kalesi Kazısı", *Remzi Oğuz Anık Armağanı*, Ankara, 1987, s.71-98.

Sekiz köşeli yıldızlar birlikte dizildiğinde bir geçme kompozisyonu oluşturan ikinci grup, haç formu çinilerdir. Bu örnekler firuze sır altına siyah renkte rumi ve palmet süslü silitize bitkisel bezemelidir.

Bu iki ana grup dışında çinileri, duvar kaplamalarının tamamlayıcısı olarak bilinen, dikkörtgen formu, firuze-tek renk sırlı levha çiniler; süslemesindeki yeri tam olarak bilinmeyen, çeşitli geometrik formlarıyla firuze tek renk sırlı ve sıraltı levhalarından kesilmiş çini mozaikler ve sıraltı tekniğindeki-kare levha çiniler olarak sıralayabiliriz.⁶

Çinilerde görülen ortak özellik krem renkli, sık gözenekli hamurlardır. Genelde 2 cm. kalınlığındaki hamur, taneleri çok çabuk ufalanarak kalın bir kildendir.⁷ Bezemenin yeraldığı yüzeyde sır, tekniğine göre şeffaf ya da -şeffaf- firuze olarak değişimle birlikte genelde kalın bir tabaka oluşturur ve oldukça kalitelidir.

Kazılar sırasında ele geçen çiniler, dikkatli ve özenli bir çalışma ile çıkartılmıştır. Buluntuların farkedilmesiyle, ilk olarak eser üzerindeki kaba toprak yumuşak kıl fırçalarla temizlenmiştir (Res. 1). Bu sayede, buluntuların korunma durumları izlenebilmiş; sonrasında çıkarma işlemi de buna göre seçilmiştir.

Az bozulmuş ya da ele alınabilecek nitelikteki eserlerin ilk aşamada çevresi ince uçlu malalar, spatulalar ve kıl fırçalar ile açılmıştır. Daha sonra dikkatlice çıkarılan çiniler, ahşap kasalar ya da ahşap plakalara yerleştirilerek, sonraki bir müdahale için kazievinde kurulan konservasyon atölyesine götürülmüştür (Res. 2-6).

Çok bozularak sır veya hamuru dağılabilme aşamasına gelmiş eserler, farklı olarak çevresindeki toprak kütle ile birlikte çıkartılmıştır.

Kazı alanında ele geçen çiniler, buluntu şekillerine göre değişik korunma (konservasyon) durumları veya aşamalarında karşımıza çıkmaktadır.

Bunlar:

- 1-Form veren sağlam örnekler,
- 2- Formu belli, birkaç parça halinde kırılmış örnekler,
- 3- Form özelliği ile bir bütün oluşturmayan; fakat, bilinen bir forma ait örnekler,
- 4- Bir bütünden kopmuş çok küçük parçalar ve
- 5- Tamamen bozularak ufalanmış örnekler olarak sınıflandırılabilir.

Toprak altından çıkarılan hemen tüm çinilerin, bulundukları ortamda -her ne kadar çevresiyle belirli bir süre sonra gösterdikleri uyumla etkisi yavaşlamış olduğu düşünülürse bile- belirli bir bozulmaya uğradıkları görülmüştür. Bu bozulmalar şu şekilde sıralanabilir:

1- Çinilerin, kar ve yağmur suları ile teması sonucunda yumuşaması ve altında kaldıkları göçük basıncından kaynaklanan sebeplerle hamurlarının dağılması, ufalanması ya da ayrışması,

2- Suda erimiş kireç ve kireçli bileşiklerin çini hamuru, sır üzeri ve çatlamış sır aralarında oluşturdıkları sert tortu ve tabakalar (Res. 7),

3- Hamur üzerindeki sınn kısmen oksitlenerek yenmesi; bazılarında ise tamamen oksitlenerek karakteristik özelliklerini yitirmesi,

4- Topraktaki suyu emen çinilerdeki nemin, çıkartıldıkları anda karşılaştıkları kuru ve sıcak hava ile bu havanın vantilasyonundan kaynaklanan hızlı buharlaşmayla kendini gösteren hamur-sır ayrışması, sırdaki çatlamalar ve sır dökülmeleri.

Yukarıda belirtildiği gibi, çini bozulmalarının önemli bir kısmının çıkartıldıkları anda veya hemen sonrasındaki kısa sürede gerçekleştiği anlaşılmıştır. Bu nedenle buluntuların daha fazla bozulmalarının önüne geçilmesi veya en azından etkisinin en az düzeye indirilmesi için, bir an önce gölge ve durgun havanın yer aldığı bir ortama taşınmasına gayret gösterilmiştir.

Mekanik yöntemlerle gerçekleştirilen temizlik işleminde çiniler, üzerindeki toz ve toprak birikintilerinden yumuşak fırçalarla arındırılmışlardır. Çalışma sırasında eser yüzeyinde kalan artıklar ve tozlar, su ya da daha çok alkole batırılmış pamuk ile silinerek alınmıştır.⁸ Bu işlem dışında, genelde tüm eserlerde görülen sert-yapışmış tortular ve sır yüzeyinde oluşmuş oksit tabakalarının temizliği, cerrah bisturilerinin kullanımı ile gerçekleştirilmiştir (Res. 8). Burada, yüzeydeki tabakaların kaldırılmasında her ne kadar dikkatli bir çalışmaya özen gösterilmiş olursa da; sırların kolay çizilebilir özellikleri nedeniyle kullanılan bisturi uçlarında sivri ya da köşeliler yerine yuvarlak hatlılar tercih edilmiştir.⁹ Ayrıca, sert tabaka ve tortuların sır veya hamur yüzeyinden kazınması yerine, bisturi uçları ve ya kesici ağızları ile tortuların kaldırılmasına çalışılmıştır.

Temizlik işlemi tamamlanan eserlerde sağlam olanlar ve çok küçükler dışında birleşebilen parçaların aranması, yapıştırma öncesi yapılan bir ön hazırlık çalışmasını oluşturmuştur.

6. Çiniler hakkında geniş bilgiler için bkz. Ş.Yetkin, *Anadolu'da Türk Çini Sanatının Gelişmesi*, İst., 1986, s.113-124; Ayrıca metin ve fotoğraflar için bkz. G.Öney, a.g.e. s. 41-47.

7. Bkz. G.Öney, a.g.e., s.43.

8. Silme işleminde kullanılan Alkol, uçucu olması nedeniyle temizlik kontrolünün zamanını kısalttığına özellikle tercih edilmiştir

9. Genelde önerilen 4 no'lu sapa 23 no'lu uç, 3 No'lu sapa 15 no'lu uç olmasına rağmen, çalışmada uygun olduğu için, 4 nolu sap ve 20 veya 21 no'lu uçları ile bisturiler de kullanılmıştır.



Res. 1:
Çinilerin çıkarılması;
kaba toprağın
anndırılması.



Res. 2:
Kazı alanında
tespit edilen
çinilerin
çevresinin açılması.



Res. 3:
Çininin,
çevresi açılarak
ortaya çıkarılması.



Res. 4:
Çevresi açılan
çini buluntunun
kaldırılması.



Res. 5:
Çinilerin buluntu
yerlerine göre
ahşap kasalarda
geçici tasnifi.



Res. 6:
Buluntuların insitu
bulunuş şekillerine
göre kazı evindeki
konservasyon
atölyesine taşınması.

Res. 7:
Çini buluntuların
sırları üzerinde ve sır
çatlakları arasındaki
yapışmış sert tortu
ve birikimler.



Res. 8:
Çini buluntuların
temizlik
çalışması.

Res. 9:
Temizlik ve
yapıştırma aşamaları
tamamlanan bir
buluntu (ön yüz)





Res. 10: Temizlik ve yapıştırma aşamaları tamamlanan bir buluntu (arka yüz)

Res. 11: Hamurunda çatlakların tespit edildiği bir çini buluntunun konsolidasyonu.



Bu aşamada çiniler, öncelikle kazı alanında ki açma karelerine göre sınıflanmış; daha sonra bir açmaya ait örnekler, form ve teknik özelliklerine bakılarak kendi içerisinde ayrıca gruplanmıştır. Bu ayırım, gerektiğinde, bezemedeki tek bir figüre kadar indirgenmiştir.

Gruplama sonrasında, öğrencilerin de katıldığı genellikle kalabalık bir ekiple, birleşen parçaların aranmasına geçilmiştir. Uzun ve zahmetli bir çalışma sonunda bulunan parçalar, işlem sırasında karışmalarının önlenmesi ve alacağı şekli hakkında fikir edinilmek amacıyla, geçici olarak kağıttan beyaz şerit bantlarla birbirine tutturularak birleştirilmiştir.

Parçaları bulunarak tamamlanan veya birleşecek parçasının kalmadığı anlaşılan eserlerde, bir sonraki safha olan yapıştırma geçilmiştir. Yapıştırma işleminde, genelde güçlü yapıştırma özellikleri nedeniyle tercih ettiğimiz Epossidik reçineler kullanılmıştır.¹⁰ Malzemenin, geriye dönüşü olmayan özelliği; yani herhangi bir kimyasal çözücüde eritilemez oluşu, parçaların birleşen kenarlarına geriye dönüşü mümkün olan bir ara koruyucu malzeme olarak akrilik reçinenin kullanımını da beraberinde getirmiştir.¹¹

Yapıştırmada, ara-koruyucu madde olarak kullanılan reçine çözeltisi, yapıştırma öncesinde, birleşen kenarlara ince bir tabaka oluşturacak şekilde fırça ile sürülmüştür. Koruyucu reçinenin, ortam şartlarına göre değişmekle birlikte genelde iki-üç saat gibi bir süre içerisinde tamamen kurumamasından sonra; parçalar, yine ince bir tabaka halinde sürülen epossidik reçine ile yapıştırılmışlardır. Yaklaşık bir saat içerisinde başlayan yapışma özelliğinde, reçinenin tam kuruması genelde bir gün sürmüştür. Burada, yapıştırıcının kuruması sırasında meydana gelebilecek bir kayma ile parçaların yanlış kaynaşması gibi istenmeyen bir durumun önüne geçilmesi için; birleşen parçalar, reçinenin sürülmesinden hemen sonra, kenarlara dik gelecek şekilde atılan kağıt bantlarla birbirine tutturularak sağlamlaştırılmıştır. İşlem sırasında yapıştırıcının kenarların dışına taşmamasına dikkat edilmiştir. Bu gibi durumlarda yapıştırıcı kurumadan asetona batırılmış pamuk ile taşan kısımlar temizlenmiştir (Res.9-10).

Restorasyonlar sırasında bazı örneklerde ön-sağlamlaştırma işlemleri yapılmıştır. Bu tür uygulamalar genelde ufalanmalar, küçük çatlaklar ve parça kopmalar şeklinde karşımıza çıkan çinilerde uygulanmıştır. Özellikle kılcal damar şeklinde; fakat daha sonra büyüyebilecek ölçüdeki çatlaklar için, yoğunluğu artırılmış ancak akışkan düzeyini koruyan akrilik reçine çözeltileri şırınga edilmiş; bu sayede parçanın ya da parçaların bir sonraki müdahaleye kadar güçlendirilmesine çalışılmıştır (Res. 11).

Temizlik ve yapıştırma aşamaları tamamlanan eserlerde sağlamlaştırma, yapıştırma kullanılan akrilik reçinenin bu defa % 1,5 ve % 3'lük

çözeltileri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Malzemenin kullanımı iki şekildedir.

İlk uygulama şekli sır üzerine kıl fırçalar ile sürülerek gerçekleştirilir. Bu işlemde çözelti içerisinde Asetonun uçması ile yüzey ince koruyucu bir tabaka ile kaplanırken; karışım, sırdaki çatlakların arasına da sızarak, sır ile hamurun zayıflamış bağını güçlendirmektedir. İşlemde genelde % 1,5'lük oran yeterli olmuştur.

İkinci uygulama eserin bütününe kapsamaktadır. Genelde ufalanma veya dağılma aşamasına gelen eserlerde kullanılarak, hamurun ya da hamur ile sır arasındaki bağın güçlendirilmesi amaçlanmıştır. % 3'lük çözeltinin kullanıldığı bu işlem, iki şekilde uygulanır: Birincisinde karışım, çini yüzeyine kıl fırçalar yardımıyla sürülür ve işlem, hamurun çözeltiye doymasına kadar tekrarlanır. İkinci uygulama daldırma yöntemidir. Burada çiniler karışımın yer aldığı bir kavanoza bırakılırlar. Fakat, daldırmada gözeneklere dolan eriyikten dolayı çıkan hava kabarcıklarının esere zarar vereceği düşünülerek, yüzeylere önce fırça ile eriyik emdirilir. Her iki yöntemde uygulama sonrası eserler, gölge bir ortamda kurumaya bırakılır.

Burada önemle hatırlatılmalıdır ki, özellikle hamurun sağlamlaştırılmasında, işlem yapıştırma öncesinde gerçekleştirilmiştir. Bunun nedeni, yapıştırma kenarlara sürülen ara koruyucu malzemenin, daldırma sırasında eriyikteki yüksek oranındaki aseton ile çözülerek, yapışan parçaların ayrılmasına yol açmasıdır.

Kazı çalışmaları sırasında ele geçen çini buluntularda uygulanan bir diğer restorasyon işlemi tamamlamadır. Bu işlem, tüm eserler için değil; ancak, yapıştırma sonrasında bütüne yakın formun elde edileceği örneklerde veya Kazı Başkanı veya Uzman Sanat Tarihçileri tarafından, dekoratif özellikleri ve formlarıyla benzerleri hakkında fikir verdiği belirlenen ünik eserlerde uygulanmıştır. Tamamlamanın ilk aşamasında çininin ölçüleri alınmış; gerektiğinde, benzeri bütün veya bütüne yakın örnekleriyle kıyaslanmaları da yapılarak özgün formu belirlenmiştir. Sonrasında eksik kısımlar, forma göre hazırlanan bir kalıp yardımıyla¹²,

10. Yapıştırmada Uhu-plus kullanılmıştır. Uhu-plus'un tercihi; oldukça güçlü ve renksiz bir yapıştırıcı olması yanında, bileşenlerinin bire bir oranı ile kullanımda sağladığı çalışma kolaylığındandır. Bu oran, aynı özelliklere sahip Araldit için şöyledir: Araldit AY 103 ve sertleştirici HY 951 için 9/100; Araldit AY 103 ve sertleştirici HY 956 için 20/100'dir. Bkz. Judith Larney, *Il Restauro della Ceramica*, (trad. Elena Agnini), Faenza, 1982, p. 22.

11. Epossidik reçinenin tek başına kullanımı sırasında yanlış yapıştırma gibi istenmeyen bir durumla karşılaşılabilir, yapışan parçalar ancak kırılarak kopartılabilir. Bu nedenle işlemde, geriye dönüş özelliği gösteren bir akrilik reçine türü olan paraloid B-72 kullanılmıştır. Renksiz olması ve hazırlama kolaylığı nedeniyle tercih ettiğimiz bu reçine, Aseton içerisinde % 15 oranında çözültülerek kullanılmıştır.

12. Kalıp için elle kolaylıkla şekil alabilen ve genellikle dışıların kullandıkları, ince balmumu plakalar kullanılmıştır.

sıvı haldeki alçının dökülmesiyle dolgulanmıştır. Alçı dolgunun, çatlamasını önlemek için gölge bir ortamda kurutulmasından sonra, fazla olan kısımları bisturilerin ve gerektiğinde zımpara kağıtlarının kullanılmasıyla düzeltilmiştir. Yalnız burada bilinen uygulamalardan farklı olarak; eserin ilk şeklini aynen verilmesinden çok, aynı zamanda yapılan restorasyon işleminin de gösterilmesi amaçlanmıştır. Bu nedenle de dolgu yüzeyi, tamamlanan eser yüzeyinden 1 mm. daha aşağıda kalacak şekilde düzenlenmiştir. Çalışmanın son aşamasında tamamlanan kısımlar, alçının çarpıcı beyaz renginden kurtulmak ve çiniyle uyumlu bir hale gelmesi için boyanmışlardır. Dolgunun düzenlenmesinde olduğu gibi burada da yapılmak istenen, gerek sır ve bezemede, gerekse çini hamuruyla aynı renk tonlarını kullanarak asla dönmek değil; rahatsız etmeyecek bir renklendirme ile bütüne ulaşmak olmuştur. Bu nedenle de hamurun açık krem rengi göz önüne alınmış ve bu renge göre bir ton açık renk uygulamasıyla çalışma sona erdirilmiştir.¹³

Kubad-Abad Selçuklu Saray Sitesi kazılarında yapılan restorasyon-konservasyon çalışmaları, kazı evinde bu amaç için hazırlanan bir atölyede gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada, temin edilen alet ve malzemelere rağmen; tüm korunma kuralları dikkate alınarak; eserlerin kazı alanındaki ilk koruma ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır.

Çalışmalardaki esas, eserlerin korunmasına çalışılırken en ufak noktasına kadar dahi olsa; malzemeye hiçbir şekilde zarar vermeyecek yöntemlerin seçilmiş olmasıdır.

Dileğimiz, bu tür konularda çalışacak elemanların ve çalışma imkanlarının artırılması ve geçmişin geleceğe uzantısı olan sanat eserlerinin en iyi şekilde korunması bilincinin yerleşmesi olacaktır.

13. Boyama işleminde toprak boya, suluboya veya akrilik boyalar kullanılmıştır. Boyama işlemi, sulandırılan boyanın fırçalar ile yüzeye aplikesiyle gerçekleştirilmekle birlikte; sulandırılmadan önce alçının uygun tondaki toprak boyalarla karıştırılması şeklinde de uygulanabilir.